

ТАҚРИЗ

ба диссертатсияи Соқиева Парвина Зафаровна таҳти унвони «Маҳорати шоирии Низомии Ганҷавӣ» (дар мисоли дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайли ва Мачнун») барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 - Адабиётшиносӣ (10.01.01-Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ).

Дар бораи Низомии Ганҷавӣ (1141-1209) ва «Хамса»-и безаволи ӯ дар адабиётшиносии тоҷик ва шарқшиносии ҷаҳон асару мақолаҳои зиёде навишта шудаанд. Бо вучуди ин роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти бою рангини ин шоири шаҳир проблемаҳои ҳалнагардида ва камомӯхта зиёданд, ки онҳо таҳқиқотчиёни худро интизоранд. Яке аз чунин масъалаҳо мавзуи «Маҳорати шоирии Низомии Ганҷавӣ» (дар мисоли дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайли ва Мачнун») мебошад, ки диссертатсияи мазкур ба ҳаллу фасли ин масъалаи муҳим бахшида шудааст.

Рисолаи ба дифоъ пешниҳодгардида аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

Дар муқаддимаи диссертатсия аҳамияти мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиш ва мақсаду ҳадафҳои таҳқиқ муайян гардида, тавсифи сарчашмаҳо, навоариҳо ва сохтори он нишон дода шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия «Назари Низомии Ганҷавӣ ба суҳан, шеърӯ шоирӣ ва эҷоди бадеӣ» мавриди омӯзиши муфассалу ҳамаҷонибаи унвонҷӯ қарор гирифта, назари шоир ба назму наср ва афкори танқидӣ-эстетикӣ ӯ на танҳо аз дostonҳои «Хусраву Ширин» ва «Лайлию Мачнун», балки дигар дostonҳои «Хамса»-и ӯ низ мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Мавсуф доир ба нуқтаи назари танқидӣ-эстетикӣ адабии Ҳаким Низомии Ганҷавӣ баъзе қайдӯ андешаҳои пароканда ва фикрҳои умумие дар тадқиқоти ба шоир бахшидашудаи муҳаққиқонро то андозае дар рисола матраҳ намуда, дар таърифу ситоиши суҳан шохбайти зерини Низомиро аз дostonи «Ҳафт пайкар»-и ӯ намуна овардааст:

Ёдгоре, к-аз одамизод аст,

Суҳан аст, он дигар ҳама бод аст.

Муҳаққиқ нуқтаи назари Низомии Ганҷавиро дар бораи суҳан ақидаи муҷаррад наҳисобида, онро воситаи асосии муносибати иҷтимоӣ, аслиҳаи баёни афкори маънавӣ ва эҳсосоти дили одамизод донистааст. Аз нигоҳи Низомӣ суҳан бояд қорагару судманд ва ҳадафрасу бомавқеъ бошад ва иззату обрӯ ва мақому манзалати гӯяндашро дар ҷомеа баланд бардорад. Низомӣ қудрату бузургии суҳанро низ дар он мебинад,

ки он бояд ҷомеаро ба роҳи рост ҳидоят карда тавонад. Муҳаққиқ вобаста ба ин матлаб дар диссертатсия аз осори шоир абёти зиёдеро мисол овардааст. Ҷунончи, абёти зеринро аз достони «Махзан-ул-асрор»-и шоир намуна меоварад:

Булбули аршанд суханпарварон,
Боз чӣ монанд ба он дигарон.
З-оташи фикрат чу парешон шаванд,
Бо малак аз ҷумлаи эшон шаванд.

Тавре ки аз пажӯҳиши мазкур бармеояд, Низомӣ шоирест, ки аз суханварон донишмандӣ, мавқеъшиносӣ, корагар будани сухан ва ба самти лозимӣ равона намудани онро тақозо менамояд. Унвонҷӯ дар диссертатияи хеш дуруст қайд намудааст, ки «сухан барои шоир ҳамчун «пӯлод», «сиккаи зар», «теғи буррон», «гавҳар», «бебаҳо», «чароғи раҳнамо», баробари «ҷон» ва зиёда аз он аст, ки гӯяндаашро умри бардавом мебахшад». Аз нигоҳи шоир сифатҳои неки сухангустарӣ он вақт ба кас даст медиҳад, ки сухану андешаи шоир бояд бикру тоза бошад:

Сухан гуфтани бикр ҷон суфтан аст,
На ҳар кас сазои сухан гуфтан аст».

Муҳаққиқ дуруст гуфтааст, ки «Низомии Ғанҷавӣ дар хитобаҳои худ он чи аз сухану суханвар талаб менамояд, хитоба ба худаш ва талаб аз худаш аст. Ва ин талаботу хитобаҳо имконият додаанд, ки шоир дар гуфтани дostonҳои «Ҳамса» нисбат ба худ саҳтгиру серталаб бошад».

Дар фасли дувуми боби якуми рисола, ки «Каломӣ бадеӣ аз назари Низомии Ғанҷавӣ» ном дорад, таҳқиқи мавзӯи мазкур боз ҳам густурдаву васеътар қарор дода шудааст. Аз нуқтаи назари Низомии Ғанҷавӣ дар каломӣ бадеӣ дар баробари сифатҳои нек доштани шеър, инчунин маъно ва мундариҷаи баланду писандида доштани он низ қизи асосӣ ба шумор меравад. Ба андешаи ӯ шеър бояд баёнгари хиради инсонӣ ва таҷассумгари маънию мазмунҳои тозаву бикр бошад, то ки он бо ин гуна сифот ба шунаванда таъсири амиқ расонида тавонад. Дар ин бора муҳаққиқ тавонистааст, ки аз осори Низомӣ баёти зиёдеро ҳамчун мушт намунаи хирвор мисол оварад. Овардани байти зерини шоир исботи гуфтаҳои болост:

Шеъри Низомӣ шакарафшон шуда,
Вирди ғазолони ғазалхон шуда.

Боби дуюми диссертатсия, ки «Маҳорати шоирии Низомии Ғанҷавӣ дар дostonҳои «Ҳусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун» номгузори шудааст, аз ду фасл иборат мебошад ва фасли дувуми он аз

чаҳор зерфасл фароҳам омадаст. Фасли аввали боби дувум «Соҳту муҳтавои дostonҳо» ном дорад.

Муаллиф дар ин боби диссертатсия ба санаи таълифи дoston, ба кӣ бахшида шудани он, миқдори абёт, қафияву радиф, шаклу соҳт, мазмуну муҳтаво, қисмҳои дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайли ва Мачнун»-и Низомии Ганҷавӣ маълумот додааст. Тавре, ки аз муҳтавои диссертатсия бармеояд, дostonи «Хусрав ва Ширин» аз 137 боби гуногунҳаҷм иборат буда, он аз се қисм: муқаддимаи анъанавӣ, қиссаи саргузашти ишқбозии Хусраву Ширин ва хотима иборат мебошад. Ҳамчунин дар ин фасл мочарои ишқи ин ду дилдода, ба таври муфассал бо тамоми ғаму шодиҳо, нокомию комронӣҳо ва анҷоми фоҷиабораи аз ҷониби муҳаққиқ мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия доир ба махсусияту вижагиҳои дostonи «Лайли ва Мачнун»-и шоир, инчунин оид ба муҳаққиқони низомишинос чун Х. Мирзозода, Г. Алиев, З. Сафо, А. Афсаҳзод маълумот дода шудааст. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки якҷанд бобҳои дostonи «Лайлию Мачнун»-и Низомӣ гарчанде бо ҳикояҳои тамсилӣ омезиш ёфта бошанд ҳам, вале ба фаҳму дарки хонанда хеле қарину наздик мебошанд.

Муҳаққиқ бо таҳқиқи дostonи «Лайлию Мачнун»-и Низомӣ собит намудааст, ки шоир дар асоси қиссаву афсонаҳои пароканда як дostonи аз ҷиҳати сюжет муқаммалу мурағабро бо ғояи баланд офарида ва забону санъати олиро дар он устокорона ҷой дода, мактаби «Лайлию Мачнун»-нависиро низ асос гузоштааст. Баъдан ӯ аз суҳанвароне чун Хусрави Деҳлавӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Амир Шайхам Суҳайлӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Мактабии Шерозӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Абдибеки Шерозӣ, Мулҳами Бухорӣ, Шамсиддин Шохин, Муҳаммад Сулаймон Фузулӣ, Андалеби Табрезӣ, Нақибхони Туғрали Аҳрорӣ, Ноқиси Каттақӯрғонӣ ва дигарон ёдрас мешавад, ки дар пайрави ин асари Низомӣ дostonҳои «Лайли ва Мачнун» навиштаанд.

Фасли дувуми боби дувуми рисола «Маҳорати симоофарии Низомии Ганҷавӣ дар дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайли ва Мачнун» унвон дошта, он аз чаҳор зерфасл иборат мебошад. Тавре ки аз таҳқиқи пажӯҳишгар бармеояд, тавассути инъикоси симоҳои асосии дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайли ва Мачнун», ки тамоми ходисаю воқеаҳои ин асарҳо дар атрофи онҳо мечарханд, маҳорати шоирии Низомии Ганҷавӣ низ ба хонанда нишон дода мешавад. Аз тадқиқоти мазкур аён мегардад, ки тамоми орзую омили шоир тавассути қаҳрамонҳои асосию ғайриасосии дostonҳо рӯи қоғаз оварда шудаанд.

Ҳамчунин муҳаққиқ маълум намудааст, ки теъдоди симоҳои достони «Хусраву Ширин» ва «Лайлию Мачнун» баробар нестанд ва дар достони аввалӣ агар симоҳо зиёдтар бошанд, дар достони сонӣ симоҳо нисбатан камтар ба назар мерасанд.

Дар чаҳор зерфасли ин фасл, ки аз «Симоҳои Хусрав ва Мачнун», «Симоҳои Ширин ва Лайлӣ», «Симои Фарҳод» ва «Симоҳои ёридиҳандаи дostonҳои «Хусраву Ширин» ва «Лайлию Мачнун» иборат мебошад, симоҳои асли ва фаръии дostonҳои мавриди назар ба таври муфассал дар 14 банд ҳамчун хулосаҳои муҳаққиқ натиҷагирӣ карда шудааст.

Боби сеюми диссертатсия «Корбурди ҳунармандонаи забону баёни бадеъ дар дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун» мебошад, ки забон ва ҳусни баёни Низомӣ, инчунин санъатҳои шеърӣ ташбеҳ, истиора, муболиға, талмех, истифодаи истилоҳоти мусиқӣ ва андешаҳои ахлоқии Низомии Ганҷавӣ дар дostonҳои мазкур ҳадафи таҳқиқ ва баҳси тӯлонӣ қарор гирифтаанд.

Унвонҷӯ дар ин боби тадқиқоти хеш нек дарёфтааст, ки Низомии Ганҷавӣ аз илмҳои зиёди замони худ нек бархурдор буда, аз санъатҳои бисёри маънавию лафзӣ дар саҳнаорой ва сохтани сюжети асарҳояш моҳирона истифода кардааст. Ҳамчунин ӯ шеваи нигориши «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавиро бағоят гуворо, забони бою ғанӣ, рангин, ширадор, фасех, халқӣ ва барои ҳамагон фаҳмо буданро таъкид намуда, дар истифодаи санъатҳои шеърӣ, вожаҳои асилу хушоҳанги форсӣ, ибораю таъбирҳои мардумӣ ва мақолу зарбулмасалҳо бағоят борикбин будани Низомиро ёдрас шудааст. Масалан, ӯ барои таъйиди андешаи худ байти зеринро барои ташбеҳи кушода аз достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и шоир чунин намуна оварда, баъдан онро шарҳ додааст:

Шаб чун сари зулфи ёр торик,

Раҳ чун тани дӯстдор борик.

«Дар ин ҷо «шаб» ва «рах» монандшаванда ва ибораҳои «зулфи ёр» ва «тани дӯстдор» монандкунанда буда, «чун» ёридиҳандаи ташбеҳ мебошад. Дар баробари ин дар байт ибораҳои «сари зулфи ёр»-у «тани дӯстдор» ва «торик»-у «борик» ба сифати санъати зулқофиятайн истифода шудаанду мусиқияти баланди байтро таъмин намудаанд».

Фасли дувуми боби сеюми диссертатсия ба яке аз санъатҳои серистеъмол дар адабиёти форсии тоҷикӣ «Мавқеи талмех дар дostonҳои «Хусраву Ширин» ва «Лайлию Мачнун»» бахшида шуда, онҳоро ба таври умумӣ ба мавзӯҳои ишқӣ, қиссаҳои қадимии мардуми Шарқ,

ходисаҳои таърихӣ, аҳодиси набавӣ, қиссаҳои ошиқонаи динӣ, саргузашту лаҳзаҳои ҷолиби аз сар гузаронидаи пайғамбарон, асотири арабиву мусулмонӣ дар шаш банд тақсимбандӣ намудааст.

Фасли сеवуми боби севуми диссертатсия «Истифодаи истилоҳоти мусиқӣ дар дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун» мебошад. Дар «Хамса»-и шоир, бахусус дар дostonҳои мавриди назар овардани ном, истилоҳот ва созҳои мусиқӣ, сӣ лаҳни Борбад дар «Хусраву Ширин» шоҳиди он аст, ки Низомӣ аз илми мусиқӣ низ нек бархурдор будааст.

Фасли чаҳоруми боби севуми диссертатсия «Андешаҳои ахлоқии Низомии Ганҷавӣ дар дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун» унвонгузорӣ шудааст. Ин дostonҳо илова бар муҳтавои мушаххас, симоҳои барҷаста, каломи дилнишин ва зебоиҳои баён, таъбироти шоирона ва санъатҳои бадеии дилнишин доштанишон, инчунин аз насихату андарзҳои ҳақимона ва тарҳи илму маърифати инсонӣ ғаниву лабрез мебошанд. Шоир мегӯяд:

Дар хонаи селхез маншин,
Сел омад, сел, хез, маншин.

Унвонҷӯ дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои асосии тадқиқоти худро дар 14 банд баён намудааст, ки онҳоро метавон фишурдаи кори илмии ӯ ҳисобид. Дар китобномаи диссертатсия низ қариб 150 асари илмиву бадеӣ мавриди истифода қарор дода шудааст, ки ин аз мудаллал баён гардидани андешаҳо ва тақиқкорона амал намудани муҳаққиқ дарак медиҳад.

Диссертатсия дар маҷмӯъ босаводона навишта шуда, натиҷаҳои асосии кор дар кофронҳои илмии донишгоҳ ва ҷухуриявӣ, аз ҷумла 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ нашр шудаанд. Мазмуни автореферат ҳам муқаррароти асосии рисола, хулосаҳо ва натиҷаҳои онро дуруст ва пурра инъикос мекунад.

Диссертатсияи Соқиева Парвинаро баҳо дода, ба хулосае омадан мумкин аст, ки он як таҳқиқоти пурраи илмии аз ҷониби муаллиф анҷомёфта буда, дар он як масъалаи мушаххаси илмӣ – маҳорати шоирии Низомии Ганҷавӣ ҳалли худро ёфтааст.

Новобаста аз арзиши баланди илмиву амалӣ доштаниш дар диссертатсия баъзе нуқсонҳо низ ба назар мерасанд, ки ислоҳи онҳо ба манфиати кор аст. Аз ҷумла:

1. Дар диссертатсия ҷо-ҷо ғалатҳои техникиву имлоӣ ва баъзан услубӣ дар ҷумлаҳо ба назар мерасанд, ки ислоҳи онҳо боиси беҳтар гардидани сифати кор мебошад.

2. Дар рӯйхати адабиёти истифодагардидаи диссертатия оид ба корҳои муҳаққиқони озарбойҷонӣ камтар таваҷҷуҳ шудааст.

Албатта, камбудиву нуқсонҳои зикршуда ҷузъӣ буда, арзиши илмӣ таҳқиқотро ҳеҷ гоҳ коства намегардонад.

Хулоса, диссертатсияи Соқиева Парвина Зафаровна дар мавзӯи «Маҳорати шоирии Низомии Ғанҷавӣ» (дар мисоли дostonҳои «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун») барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021400 - Адабиётшиносӣ (10.01.01-Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ) дар маҷмуи кори илмӣ мукамал буда, ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи диссертатсия ба дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021400 - Адабиётшиносӣ (10.01.01-Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ). сазовор мебошад.

Н.и.ф., директори Маркази илмӣ-
таҳқиқотии «Мавлоношиносӣ»-и
ДДБ ба номи Носири Хусрав

Худоёрзода Р.С.

Имзои Худоёрзода Р.С. -ро тасдиқ менамоям
Сардори шӯъбаи кадрҳои
ДДБ ба номи Носири Хусрав

Шукурзод Ҷ.А.

73140, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
тел.(83222) 2-54-81, (83222) 2-48-63
Почтаи электронӣ: E-mail: ktsu78@mail.ru
Тел.: 918952023; 909909174